

KÜLLİYE

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Küresel Kriz: Covid-19 Salgın Sürecine Felsefi Bakış

Çilemcan ÖZDEMİR*

Öz

Covid-19 salgını insanlık tarihinde tekrarlayan bir küresel krizdir. Salgın ile; eğitim, epistemoloji ve bilim arasında kurulan ilişki yeni felsefi sorunları oluşturmaktadır. Çalışmamızda, Covid-19 pandemi sürecinin eğitim ve felsefe açısından ele alınması amaçlanmaktadır. Yeni eğitim düzeni içindeki; eğitimde dijitalleşme, çevrim içi eğitim, uzaktan eğitim ve gelecekteki eğitim sistemi bilimsel temellendirmelerle araştırmada mevcuttur. Salgının eğitim alanındaki etkileri incelenerek avantajları ve dezavantajları açıklanmakta, problemlere ilişkin önerilerle sonuca ulaşılmaktadır. Çalışmada Covid-19 Salgın sürecinin eğitim alanındaki etkileri felsefi açıdan incelenmiştir. Covid-19 ile alışkanlıkların dışına çıkan insan, farklı alanlarda olağanüstü duruma karşı karşıya kalmıştır. Sürecin niceliksel ve niteliksel artışı, insanın varoluş alanında karşılaştığı problem üzerine yeniden düşünmeye sebep olmuştur. Salgın süreci insana fayda sağlayacak yeni yöntemlerin bulunma çabasını gerekçelendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Salgını, Bilim, Eğitim, Felsefe.

Global Crisis: Philosophical Approach on Covid-19 Pandemic Process

Abstract

The Covid-19 pandemic is a recurrent global crisis in human history. With the epidemic, the relationship established between education, epistemology and science creates new philosophical problems. In our study, it is aimed to address the Covid-19 pandemic process in terms of education and philosophy. In the new education system; digitalization in education, online education, distance education and future education system are available in this paper with scientific justifications. The effects of the pandemic in the field of education are examined in terms of advantages and disadvantages. Lastly, the paper finished with suggestions regarding the problems. In the study, the effects of the Covid-19 epidemic in the field of education were examined philosophically. With Covid-19, people who break their habits have faced extraordinary situations in different parts of life. The Covid-19 pandemic has led to a rethinking on the problem faced by humanity in the sphere of existence. The epidemic justifies the effort to find new way and methods that will benefit people.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Science, Education, Philosophy.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, Ankara / Türkiye, e-mail: cilemcanozdemir@gmail.com

ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-8754-4921>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Özdemir, Çilemcan (2020). “Küresel Kriz: Covid-19 Salgın Sürecine Felsefi Bakış”. *Küllüye*, 1 (2): 232-245.

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
9 Ağustos 2020	16 Eylül 2020	Araştırma Makalesi	232-245
9 August 2020	16 September 2020	Research Article	

Küllüye

Cilt/Volume: 1 ■ Sayı/Issue: 2 ■ 2020

Extended Abstract

In this study, the effects of the Covid-19 epidemic in the field of education were examined philosophically. With Covid-19, people who break their habits have faced extraordinary situations in different parts of daily life. The increase of the pandemic has led to a rethinking on the problem faced by humanity. The epidemic forced people to find new ways for their life. The advantages and disadvantages of the pandemic are explained by examining the effects of the outbreak in the field of education with a holistic perspective. The results are obtained with suggestions regarding education-based problems. With the coronavirus epidemic, breaking out of habits in the field of education has made new regulations mandatory. A new system has been established in education apart from the traditional rules. Scientific studies should be focused on to complete the deficiencies of the new system. Therefore, in this research; there are scientific grounds on digitalization in education, online education, distance education and future education system.

The initiation of the emergency distance education process with the pandemic required an understanding of the difference between the traditional education approach and the new educational approach. It is crucial to make evaluations on the reflections of the new education system in terms of the future education system to turn the epidemic crisis into an opportunity. The conscious orientation of man towards himself and his environment is formed by knowledge. Education is a meaningful way to access information. The development of human and society is a variable that depends on education. The geography of society affects education. For this reason, before encountering an extraordinary situation, emergency plans should be made in consideration of geographical features and past experiences. Thus, the disadvantages of being experienced in case of a unique problem can be minimized.

Covid-19 affects all students, teachers and parents. Considering the effects of an unprepared health crisis on the education system, the changes in the education system should be investigated. Integration between society and the state should be achieved while researching the positive and negative effects of Covid-19. Thus, standard solutions can be found against problems. The problems of the mass majority can be solved. This contribution is the most crucial gain in protecting public health. However, due to the lack of technological infrastructure and materials, inequality of opportunities in education system caused negative consequences. To ensure the principle of equal opportunity in education, steps should be taken to strengthen and improve the system while the urgent distance education process continues. In particular, lack of technological infrastructure and materials required for distance education (e.g. free computer, tablet, television, electricity, internet access) should be provided, and the student should not be deprived of the right to education.

Recommendations for the future of education during and after the epidemic can be listed as follows:

Emergency training plans should be made. An emergency education board should be established. An interactive education system should be installed in coordination with the technological speed of the age. Face-to-face education and distance education should become mixed. Hybrid education model should be adopted. New departments and professions should be created according to the needs. Participation should be ensured in internet-supported education. Virtual librarianship and virtual research centres should be expanded. The sense of trust of the society in the field of education should be strengthened. Human feelings and behaviours such as 'we' consciousness, common sense, self-sacrifice and solidarity should be remembered again. These are essential conditions for success in every field, especially in education.

Giriş

DEĞİŞEN zaman ve mekân olguları içerisinde yeni bir problematik olarak karşılaştığımız, Covid-19 küresel salgın krizi etki ettiği her alan için sorulması ve cevaplanması gereken birçok bilinmezliği beraberinde getirmektedir. Salgının çoğulcu etkileri devam etmekle beraber, insanı; toplumsal, zihinsel ve ruhsal yönden etkileyen bütünsel bir sorun olarak meşgul etmektedir. Tarihsel durumun müspet ve menfi etkilerini felsefi boyutlarıyla ele almak önemlidir. Oluşması muhtemel sonuçların naçizane tahlilini ve tahkikini yapmak, bilinmezliğin oluşturduğu kaygıların önüne geçmeyi sağlar. Bu nedenle yapılan her çalışma insanlığa karşı bir vazifedir. Toplumsal huzurun sağlanması için krize karşı çözüm odaklı bir tutum sergilenmelidir. Makalede; salgının eğitim alanındaki etkilerinden yola çıkarak problematiklerin cevapları üzerine düşünülmesi ve araştırma yapılması amaçlanmaktadır.

Çağın devinimsel yapısıyla insan kendisini değişimin öznesi olarak mı bulmaktadır? Yoksa; epistemolojik değişimler bilinç halinde mi olmaktadır? Eğitimin insanın bilişsel gelişimindeki rolü nedir? Sağlık kriziyle eğitimdeki alışılmış normların değişim süreci nasıl etkilenebilir? Küreselleşme ve dijitalleşmenin pandemi sürecine tesiri nedir? Otonom varlıktan otomat varlığa dönüşmemek için insanın teknoloji ile ilişkisi nasıl olmalıdır? Eğitime ve eğitimin geleceğine dair muhtemel öneriler neler olabilir? gibi sorulara cevap arama gerekliliği gözetilerek salgının epistemolojik boyutları özgün felsefi görüşlerin süzgecinden geçirilecektir.

Covid-19 Salgın Sürecinde Eğitim, Bilim ve Felsefe İlişkisi

Eğitimin niteliksel değerinin eşit dağılımı söz konusu olduğunda insanı, insanlığı, tüm dünyayı kurtaracak bir güce sahip olması ve daha iyi yaşamının, gelişimin buna bağlı olarak da bağımsızlığın kapılarını aralaması için elzem bir araç konumunda olduğu tüm asırlar boyu kendisini gösterdiği bir gerçekliktir. Bu açıdan insanlığın var olduğu her çağda insanı yakından ilgilendiren bir konudur; ‘eğitim’. Şimdiyi ve geleceği şekillendiren bir konumda yer aldığı gibi tarihteki birçok ilim ve bilim insanı tarafından üzerinde düşünülerek tefekkür edilen bir konu olmuştur. Felsefe tarihinde bu manada her çağda farklı düşünürlerin epistemolojik ve ontolojik bağlamda tefekkür ettikleri gözlemlenmektedir. Hem dünyayı hem de ülkemizi derinden etkileyen salgın, epistemolojinin varlığına yeniden bakmayı, bilginin karşılaşılan problem karşısındaki muktedir gücü üzerinde yeniden tefekkür etmeyi gerekli kılmaktadır. Zira küresel kriz sayılabilecek bu durum sürecinde ve sonrasında, yeni bilgilerin üretilmesine, yeni bilim dallarının oluşmasına sebebiyet vereceği açıktır.

İnsanların geçmişten günümüze tüm merak ettikleri, bilmek istedikleri, yapıp ettikleri şeyler onları bilgisizliğin kölesi yapmaktan kurtarmaktadır. Epistemolojinin tarihselliğinde bilginin açığa çıkması, insanın merak etme ve bilme

eyleminin bir sonucudur. Tarih sürecinde insan her zaman bilmek istemiştir. Bilmek istedikleri her şey onları bilgisizliğin kölesi yapmaktan kurtarmış ve geçmişte elinde balta olan bu insanlar şimdilerde maddenin en küçük yapı taşı olan atomu dahi üreten, uzaya çıkan, yapay zekâ, nesnelere arası etkileşimin yer aldığı 5G teknolojilerini konuşan insanlar haline gelmiştir. Bu nedenle bilen ile bilinen, süje ile obje arasındaki dönüşüm, bilinen olmadan bilen, bilen olmadan bilinenin önemini anlaşılamayacağını göstermektedir. Bilen ile bilinen arasındaki ilişkinin insanlara yön vermesi için eğitim bir araç, bilgiye ulaşmak ise bir amaç haline gelmiştir. Bilginin bilen ile bilinen arasındaki ilişkisi, eğitimdeki eğiten ve eğitilen arasındaki ilişkiye benzer. İnsanların akıl, mantık ve dil gelişimi çerçevesinde bilgiye ulaşması, ilim ve bilim üzerine çalışması muktezâ bir durumdur. İhtiyaçlar insanların; kendilerinde, çevrelerinde olup bitenleri ‘fark etme’ mecburiyetinde kalmalarına neden olmuştur. Bilmek, fark etmek ve var saymak arasındaki ilişki ile obje ile süje bağlantısı daha da kuvvetlenmiştir. İşte bu noktada eğitim, felsefe ilmine içkin bir şekilde tezahür etmiştir ve insanın bunu fark etmesi yine felsefe yolu ile mümkün olmuştur. Kur’an’ın veciz ifadesiyle “*Bilenlerle bilmeyenler bir olamaz.*” (Zümer, 8). İnsan ile bilgi ilişkisi, ilgi ve bilgi arasındaki doğrusal orantıyı da nitelendirmektedir. Gereksinimlerin artması ile özne, ilgisini bilinçli olarak bilgi nesnesine yönelmektedir. İnsanın bu yönelimi akıl, vicdan, muhakeme ve muhayyilesi nazarında mukayese yapıp bilgiye ulaşmasını olanaklı kılar. Aynı zamanda, olması gereken ile olan arasında da bir ilişki elzem hale gelir; bilgi ve bilim kavramları, sağlam ve güvenilir bilgi demek olan ilim kavramında mündemiçtir. Tarihsel süreç içinde insanın bilgiye yönelik ilgisini belirleyen farklı tarihi olaylar gibi günümüzdeki Covid-19 süreci de bilginin seyrini değiştirmekte ve alışkanlıkların değişimine sebep olmaktadır. Bu süreç, kişisel, toplumsal, kültürel bunalımlarla beraber küresel bir bunalım döneminin başlangıcıysa eğer, bizler de bu bunalımın şahitleri olabiliriz (Doğan 2020: 227). İnsanların içinde bulunduğu ve gerçekleştirdiği tüm aksiyonları anlam dünyasına kattığı fiziksel çevre, aynı zamanda zihinsel dizaynın bir parçası da olmaktadır (Kesgin 2011: 348). İnsan, karşılaşmış olduğu birçok sorun karşısında ilmi bilmeye ve anlamaya çalıştığı ölçüde kendisine verilen sorumlulukları da yapmış olma vasfına ulaşabilir. Bilme, anlama ve uygulama arasındaki etkileşimle ünsiyet kurduğunda derinliği yakalayabilir. Aynı insanların, durumların, eylemlerin ve aynı eserlerin farklı insanların maharetiyle farklı biçimlerde değerlendirilmesi, açıklanması ve yorumlanması tarihsel zamanın her anında karşılaştığımız bir olgudur (Kuçuradi 2018: 1). İnsanın karşılaştığı sorunlara karşı sergilediği tutum noksan kalınan noktaların tespitini ve teşhisini yapmayı gerektirmektedir. Bunun için eksik noktalar üzerinde felsefe penceresiyle yeniden düşünmeli ve tefekkür biçimini gözden geçirmeliyiz (Bayraktar 2013: 29; Gürsoy 2013: 96). Yeniden düşünmeyi, sorgulamayı ve cevap aramayı rehber edinen felsefe, bu manada ne yalnızca bilim felsefesi ne yalnızca ahlâk felsefesi ne de yalnızca bilgi felsefesidir (Arslan 2012: 95). Düşünülmüş olan sorunlar üzerinde yeniden düşünmeyi sağlayan ve bütüncül

yaklaşımınla beraber yenilikçi, eleştirel alanı canlı tutmayı sağlayan felsefe, insanların karşılaştığı acil ve olağanüstü durumlarda amaca ulaşabilmenin bir yoludur.

Salgın süreciyle her alanda yeni bir dünya inşa edilirken, küreselleşme etkilerinin incelenmesi kadar unutulmuş değerleri hatırlama sürecini de aynı anda yaşamaktayız. (Erdem 2020: 17). Camus, “Veba” ile tarihte yaşanan olayların ilintisel özelliğini gösterir. İnsanlara, umutla umutsuzluk arasındaki çizgiyi anlatır. Sorunlar karşısındaki duruşun, tavır ve tutumla ilgisini kurar. Eserdeki ana öğe veba olsa da insanlara vermek istediği mesaj vebadan daha fazlasıdır. Asıl mesaj, Doktor Rieux’un çaresizliği kabul etmeden tüm gücüyle mücadele etmesidir. (Camus 2013: 45). Bu yönüyle veba sadece bir salgın değil, aynı zamanda kötülüktür, bencilliktir ya da umuttur, güçtür, mücadeledir, birlik ve dayanışmadır, iyiliktir. Tarihe tanıklık eden herkes toplum yararını gözeterek safhasını seçmelidir. İnsan, birlikte yaşama bilinci ile hareket ederse, Rieux’un mücadele ruhunu daima içinde taşır. Tarihin tanıklık ettiği çıkmazdan toplumsal birlikten alınan güçle çıkmalıyız (Arıcan 2020: 20). Küreselleşen kozmosta yabancılaşma söz konusuysa, muhakeme gücüne sahip öznenin kendini gerçekleştirmesi gerekir. ‘Ben’ olma durumundan çıkarak ‘biz’ olma bilincine ulaşabilmek ilim ve irfanla mümkündür. Felsefe; geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki anahtardır. Felsefe ışığında yeni sorunlar üzerinde çalışmalar yapmak ve bilim dünyasına yansıtma evrensel bir vazifedir. Bu sorunlardan birisi olan Covid-19’un eğitim üzerindeki etkilerine yoğunlaşmak, eğitim ile felsefe arasındaki ilişkinin güçlenmesini sağlayacaktır. Bu durum eğitimdeki aksaklıklardan birincil grupta etkilenmiş olan öğrencilere ve eğitimcilerle farklı bakış açısı kazandıracaktır.

Eğitimin yalnızca okullarda gerçekleşen bir eylem olma algısının dışına çıkılabileceğini gösteren salgın, klasik eğitim alışkanlıklarının dışında yeni bir anlayışın uygulanmaya başlamasına, olumlu ve olumsuz sonuçların doğmasına sebep olmuştur. Eğitim alanında salgından etkilenen öğrenci sayısının Türkiye’de 25 milyon öğrenciye ulaştığı sayısal veriler araştırma yapma ve sorgulama gerekliliğini açıklar niteliktedir. Bu sayı, okul öncesi eğitimden yükseköğretim eğitimine kadar olan eğitim seviyeleri dahil olmak üzere dünyadaki 191 ülke genelinde toplam 1.6 milyardır (UNESCO 2020: b). Salgın sürecinden etkilenen öğrencilerin sayısının dikkate alınmasıyla acil uzaktan eğitim ve öğretim sürecine geçiş yapmak eğitimin devamlılığı açısından öğrenciyi destekleyen bir sonuçtur. Eğitim sahasındaki ani geçişlerin avantajları ile dezavantajları felsefi bakış açısıyla incelendiği ölçüde eğitimin geliştirilmesi de desteklenmiş olacaktır. Salgın döneminin eğitime kattığı acil uzaktan eğitim ve öğretim sürecinin araştırılması, eksikliklere karşı olumlu gelişmelerin yaşanmasını sağlayacağı kadar acil durumun ortadan kalktığı, yüz yüze eğitime dönüldüğü zamanlarda da olumlu etkilerini gösterecektir. Bu bağlamda uzaktan eğitim aşamasında öğrencilerin eğitimden yoksun kalmalarına sebep olan altyapı ve ekipmanlara ulaşma probleminin ortadan

kaldırılması için çalışmak gerekmektedir. Uzaktan eğitim ve öğretim için gerekli olan altyapı ve donanım eksiklerinin tamamlanması bu süreci sağlıklı ve verimli olarak atlatılacak bir eğitim sistemi anlamına gelmektedir. Yüz yüze eğitime geçiş sonrasında eğitim alanında öğrenilen yeni kazanımlar ve tecrübeler teknolojiyi etkin olarak kullanan eğitimciler ile öğrenciler arasındaki iletişimi kuvvetlendirecektir. Çevrim içi eğitim ile yüz yüze eğitimin bütünleşik olarak verilmesi ise bu bağı daha fazla güçlendirerek kuşak farklılıklarından oluşacak öğrenci-öğretmen ilişkisi içerisindeki anlaşmazlığı asgari düzeye indirecektir. Böylece globalleşen dünyada önemli bir ağa sahip olan teknolojiyi eğitim sistemiyle ve eğitimin içerisinde özne olan “Z kuşağı” ile bütünleştirme girişiminde bulunmaktadır. Bir başka olumlu yönü ise, yeni bir acil durum söz konusu olduğunda acil uzaktan eğitim öğretim sistemine oryantasyon sürecini hızlandıracak olmasıdır (Yıldırım 2020: 9). Olumlu taraflar olduğu kadar olumsuz yönleri de olan yeni ve acil eğitim düzeni, eğitimdeki fırsat eşitsizliklerini beraberinde getirmiştir. Ekonomik, coğrafi, sosyo-kültürel, siyasal ve bireysel etmenler eğitimde fırsat ve imkân eşitliğini etkileyen unsurlardır. Ekonomik olanakların yeterli olması öğrencinin eğitimdeki kaynaklara ulaşmasını mümkün hale getirmektedir.

Temel öğrenme ortamları içerisinde yer alan birincil basamak aile, ikincil basamak okul ve sınıf temel öğrenme ortamı olarak ifade edilmektedir. Okul, bireye kendisi adına toplumsal, ekonomik, kültürel anlamda tesir edecek bir amaca bağlı olarak temel ve üst düzey beceriler kazandırma, sistematik öğrenme kazanımı oluşturma ortamıdır. Okul, eğitimde hedefe yönelik oluşturulan istedik davranışların öğrenilmesini sağlayan ve bunu uygulama sahasına alan bir öğrenme çevresidir. Sınıf ise, öğrencilerin hazır bulunuşluk ve öğrenme gereksinimlerinin yer aldığı, ölçme ve değerlendirme süreçlerinin gerçekleştiği önemli bir öğrenme ortamını oluşturmaktadır. Okul içerisinde, genel ve özel sınıflar, sosyal alanlar, öğretim ve öğrenme süreci, öğretim araç ve gereçleri, öğrenci ve öğretmen gibi birçok farklı öğeyi barındırmaktadır (Sahraç 2015: 342). Öğrenme çevresi ve temel öğrenme ortamı olarak ifade edilen bu unsurlar öğrenmeyi dolaylı yoldan etkileyen unsurlardandır (Sahraç 2015: 378). Öğrenci ile temas içinde olan öğretmen, sınıf içinde gözlem tekniğini uygulama imkânı bularak, öğrencilerin davranışlarını ve öğretim süreçlerini şekillendirecek şemayı oluştururlar. Böylece inanmak, kavramak, memnuniyet, hoşlanmak, alıştırmak, hayal etmek, bilmek, sevmek, düşünmek, tanımak, gerçekleştirmek, anlamak, zevk almak, değer vermek gibi dolaylı olarak gözlenebilen bazı davranışlar hakkında ve toplamak seçmek, sınıflandırmak, karşılaştırmak, ayırt etmek, çizmek, eklemek, açıklamak, listelemek, yerleştirmek, isimlendirmek, sıralamak, telaffuz etmek, okumak, belirlemek gibi davranışların yer aldığı doğrudan gözlenebilen bazı davranışlar hakkında bilgi sahibi olan öğretmen sınıf içinde öğrenci odaklı problemlere karşı hızlı ve etkili çözümler sunabilir (Selçuk 2001: 7). Farkındalık düzeyi yüksek olan öğretmenlerin gözlem tekniğiyle pratik sahada uygulama yapabilmesi için, derslerin okul ortamında yapılmasına ve örgün bir eğitimin verilmesine ihtiyaç

vardır. Etkili bir öğretmen olabilmek için, öğrenme sürecinin ne şekilde ve nasıl gerçekleştiği hakkında fikir sahibi olması, öğrenme ortamı için gerekli materyal ve araç-gereçlerin tedarik edilebildiği hususunda bilgi sahibi olması, yaşına göre her öğrenci için bilişsel, duyuşsal, fiziksel ve psikolojik yönleriyle öğrenciyi tanıması, akademik başarının yanı sıra sosyal başarı ve kendini gerçekleştirme konusunda öğrenciye rehberlik edebilmesi, sınıf atmosferini oluşturabilmesi, kuralları öğrencileriyle iletişim halinde olarak ortak paydada buluşarak alabilmesi ve sebepleri bir arada belirtmesi, öğrencisini sosyo-kültürel ve politik yönleriyle bir bütün olarak tanıyabilmesi gibi özellikleri barındırması gereklidir (Yapıcı 2015: 620).

Toplum olarak “*kitle iletişim toplumu*” (Sanay 2014: 105) olmamız salgın sürecindeki değişimlerin eğitim üzerindeki etkilerine acil uzaktan eğitim ihtiyacı doğrultusunda eğitimin devamlılığını sağlamak için bir seçenek olarak uygulamayı gerekli kılmıştır ve geleneksel eğitim yaklaşımlarının yerine bu alternatif çözümlere gidilmiştir. Bu uygulama UNESCO tarafından da salgın sürecinde eğitimdeki fırsat eşitliğinin sağlanması için gerekli olduğunu ve bu uygulamanın herkes için eşit eğitim fırsatı sağlaması adına teknolojik hazırlık, içerik ve pedagojik hazırlık ile izleme, değerlendirme hazırlıkları olmak üzere dört kategoriye aldıkları görülmektedir (Can 2020: 11-16). İnternet ağının ve sosyal medya gibi mecraların iletişim ve sosyalleşme alanında etkili olması internet ve veri tabanı araştırmalarında etik sahanın üzerine tekrar düşünülmesini gerekli kılmıştır (Akça 2018: 67). Birbiriyle etkileşim halinde olan insan, faydalı gelişmelerden, yeniliklerden, bilgi alışverişinden yararlanıyor olsa da bu etkileşimin günümüzde yaşadığımız salgın gibi olumsuz taraflarını da aktardığı görülmektedir. “*Günümüzde küreselleşen dünyada etkileşimden kaçınmak neredeyse imkansızdır. Dünyanın kocaman büyük bir köye döndüğü günümüzde, küresel güçlerin ‘tüketici özne’ olarak gördüğü insan ve yerel üzerine tahakkümü gittikçe artmaktadır.*” (Vural 2018: 135). “*Bu kriz bize küreselleşmenin, dayanışmanın olmadığı karşılıklı bir bağımlılık olduğunu gösterdi. Tecrit, yaşam tarzımızda detoksa başlamamıza, iyi yaşamın ne olduğunu anlamamıza ve her zaman ‘Biz’i de dahil ederek ‘Ben’i tatmin etmemize yardımcı olabilir.*” (Morin 2020: 1). İnsanın insanlaşma serüveni hayattaki duruşunu belirleyen en etkin yoldur. “*İnsanlaşma, insanlık durumuna doğru eğitim için çok büyük önem taşıdığından insanın insansallığı nasıl oluşturacağını bilmesi gerekmektedir.*” (Erdem 2012: 80). İnsanca yaşanabilen bir dünyanın inşası için insan üzerine düşen vazifenin bilincinde olmalıdır. Bu bilinç eğitim aracılığıyla, insanın kendini gerçekleştirme şuuruna varmasıyla vuku bulabilir (Morin 2013: 1-15). “*Anlamak, empati, özdeşleşme ve kendini yansıtmaya sürecidir zorunlu olarak. Her zaman kendi içinde öznel olan anlama, açıklık, sempati, cömertlik gerektirir.*” (Morin 2013: 67). İnsan başkasını anlayabildiği ve insani karmaşıklığın bilincinde olduğu sürece empati, sempati, cömertlik, açıklık, anlama gibi kavramların bilincinde olduğu düşünceyi ve bilişi davranış olarak açığa çıkarmada, birlik içinde yaşama konusunda evrensel bir başarı sağlayabilir.

Pandemi ile okullardaki yüz yüze eğitimin yerini internete bağlı çevrim içi ve uzaktan eğitimlerin alması, eğitimde çeşitli problemlerin oluşmasına sebep olmuştur. Yeni bir eğitim-öğretim kültürünü oluşturan acil uzaktan eğitim planı; kültürel çoğulculuk ve eleştiri kültürü gibi yüz yüze eğitimin olumlu yönleri hasara uğratma korkusunu beraberinde getirmektedir (Agamben 2020: 4). Acil uzaktan eğitim, uzaktan eğitimden farklı olarak geçici, zorunlu, ihtiyaca yönelik, plansız ve ani bir sistem olarak ifade edilebilir. Uzaktan eğitim ise, yaşam boyu sürmekte, seçeneğe bağlı olmakta ve plan dahilinde ilerleyen bir sistemdir (Bozkurt 2020: 116). Acil eğitim-öğretim sürecinin uzaması ve yüz yüze eğitime geçiş süresinin artması halinde mevcut öğrenci kitlesi için oluşması muhtemel bazı sonuçlar vardır. Dijital ortamda verilen interaktif eğitim, öğrenci-öğretmen (özellikle ilkökul düzeyindeki öğrenciler) arasında kurulacak bağın eksikliği ve zayıflığı gibi sonuçlar oluşturabilir. Öğrenci- öğretmen ilişkisi kadar, öğrenci-öğrenci arasındaki arkadaşlık bağında da zayıflamalar, kopmalar yaşanabilir bu durum sosyalleşmeden uzak bir nesil sorunu ile mücadele etme ihtiyacına sebep olabilir. Eğitimin dijitalleşmesi ile ortaya çıkabilecek bir başka sorun ise, ekran karşısında öğretimine devam eden öğrencinin yaş demografisi gözetildiğinde biyolojik ve psikososyal yönden olumsuz bedensel ve sosyal etkilerin yansıtacağı yönündedir. Bu olumsuz etkilerin en aza indirilmesi için bazı iyileştirme çalışmaları yapılması, uzaktan eğitime yönelik ders saatlerinin, müfredatın, ekrana maruz kalınan süreye yönelik önlemler alınması gerekmektedir (Yıldırım 2020: 17). Yeni eğitim düzeninde elde edilen her tecrübe ve kazanım, bu istisna durumun son bulması ve geleneksel eğitim düzenine geçilmesi halinde, yüz yüze eğitim sisteminde teknolojiyi etkin kullanan, yüz yüze ve çevrim içi eğitimi birlikte yürütebilen bir öğrenci öğretmen profilini öngörmektedir (Yıldırım 2020: 9). “*Viral enfeksiyon, gerçek ve sanal her iki yönde de bir arada gidiyor*” ifadesiyle Zizek, küresel bir sanal gerçekliğin yaşandığı günümüzde internet üzerindeki virüs-viral kelimelerinin gerçek hayatta karşılık bulduğu ve sanal olarak da devam ettiği bir sürecin içinde olan insanın bu iki olguyu birlikte anlama ve anlamlandırma çabasında olmasını ifade etmektedir (2020: 1). “*Ütopycı değilim, insanlar arasında ideal bir dayanışmanın kurulması çağrısında bulunmuyorum. Aksine, mevcut kriz, küresel dayanışma ve iş birliğinin tek tek hepimizin hayatta kalabilmesi için nasıl gerekli olduğunu, yapılacak tek rasyonel bencilce şeyin bu olduğunu net şekilde gösteriyor*” (Zizek 2020: 4). Toplumun devlete destek olup üzerine düşen vazifeleri yerine getirmeleri ve disiplinli olmayı öğrenmeleri gerekmektedir (Zizek 2020: 1). Geçmişte yaşanılmış, bugün yaşanan ve yarın yaşanılacak olan tüm acil ve olağanüstü durumlarda küresel koordinasyon ve iş birliği temel kural olmalıdır. Salgının eğitim üzerindeki etkileri karşısında, kolektif bilince sahip ortak mücadeleyle sağlanan dayanışmanın ve insanî yaklaşımların zarurî varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu bilince sahip olunduğu sürece, salgın kriziyle beraber insanın kavram dünyasına giren yeni normal hayat ve yeni eğitim düzeni içerisinde teori ile uygulama arasındaki başarı doğru oranda artmaya devam edecektir.

Olağanüstü bir durum olan Covid-19 süreci Türkiye'nin jeopolitik konumu ve önemi itibarıyla her zaman oluşabilecek olağanüstü olaylar karşısında (doğal afetler, savaşlar, salgınlar vb.) acil durum planlarına hazırlıklı olması gerektiğini işaret etmektedir. Eğitimde bilginin kolay ulaşılabilir olması, bilgiye ulaşma aşamasından daha ziyade bilgi üzerine düşünme ihtiyacına dönüşmektedir. Bu sebeple eğitim sisteminde problem olarak görülen Covid-19 meselesi, krizin son bulması halinde eğitim sisteminin sürdürülebilirliği üzerine bir arka plan muhakemesi yapmalı ve gelecekteki eğitim şemasını oluşturmalıdır. Her kriz bir avantajı beraberinde getirir. Bu kriz de eğitim alanında bir krizi fırsata çevirme imkânı sunabilir (Gündüz 2020: 31-32). Eğitimin bir bilim dalı olması; gözlem ve deney alanlarının, deney araçlarının, laboratuvarların, bilim insanlarının ve sonuç raporlarının yayımlanacağı ortamların var olduğunu gösterir. Eğitimin laboratuvarı olan okullar ve sınıflarlar acil sağlık problemi olan pandemi ile yerini uzaktan eğitime bırakmıştır. Bu durum, eğitimin temel özneleri olan öğretmenler, eğiticiler ve öğrenciler için bir değişime sebep olmamıştır. İçinde bulunulan durumun analizini yapmak, olumlu ve olumsuz taraflarını belirlemek ve hedefler oluşturmak geleceğin eğitim tasarımı için gereklidir.

Gelecekteki eğitim sistemi başta eğitim olmak üzere tarihsel, kültürel ve sosyal yönleriyle bütüncül bakış açısıyla düşünmeye muhtaçtır. Bu anlamıyla eğitim, yerli ve milli olduğu kadar evrensel bir felsefeye sahip uygulama sahasıdır. Böylece eğitim; evrensellik kadar bireyselliğin, toplumsallık kadar kamusalıgın, kurallı ve özgür bir kapsam alanını içermektedir (Gündüz 2020: 45). Nicelikten daha çok niteliğin ön planda tutulduğu ve dönemin ihtiyaçlarına cevap veren bir eğitim sisteminin inşası düşünüldüğünde oldukça zor ve zaman alan bir uygulamadır. Dünyada eğitim sistemlerinin başarıları ile isimleri duyulan ülkelerin nüfuslarına bakıldığında aynı sistemin nüfus bakımından oldukça üzerinde olan ülkemiz için aynı şekilde uygulanması mümkün görülemez, bu sebeple her toplumun kendine ait, özerk bir sistem oluşturması gerekmektedir. Böyle bir sistemin oluşturulması için kolektif bir anlayış, üst düzey bir bilinç ve azimle çalışan insan gücüne ihtiyaç vardır (Yaman 2020: 47). Salgın süreciyle değişen ve gelecekte olası değişimlere öncülük edecek olan yenilikçi yaklaşımlar, okul ortamındaki yüz yüze eğitimden uzaklaşan öğrencilerin eğitim başarılarındaki değişimleri üzerine düşünmeyi de gerektirmektedir. Eğitimde küreselleşme, öğrenmeyi bilmek, öğrenmeyi öğrenmek, bireysel öğrenmek ve birlikte yaşamayı öğrenmek ilkelerinden oluşmaktadır (Akçay 2003: 7). Eğitimde küresel yaklaşım bütüncüdür. Disiplinler arası araştırma yaklaşımları küreselleşen eğitimin yöntemlerindedir (Genç-Eryaman 2008: 99). Öğrenciyi eğitim hayatında başarılı olmaya güdüleyen doğrular ve başarıdan uzaklaştıran yanlışlar mevcuttur. Bu noktalardan birisi, eğitim ortamı ile başarı arasındaki ilişkidir. Bir ortam öğrenciyi yaşayarak ve yaparak öğrenmeye sevk edebileceği gibi, ezberci ve sınav odaklı öğrenmeye yönlendiren bir noktada olabilir (Yaman 2020: 48-50).

Husurlara ilişkin seçimlerin gerçekleşmesi eğitim sisteminde yapılan düzenlemelerle sağlanabilir. Yani, hali hazırda uygulanan eğitim sistemindeki ezberci öğrenci profili ve sınavlarda başarılı olmaya odaklı bir eğitim sistemindeki eksiklikler tespit edilerek, şu anda içinde bulunduğumuz pandemi sürecinin sonuçları geniş vadede başarılı bir eğitim sisteminin kapılarını aralamaya yardımcı olabilir. Uzaktan eğitim süreci ilerlemeye devam ederken güçlü bir “gelecekte eğitim planlama kurulu” oluşturularak kapsamlı çalışmaların yürütülmesi sağlanabilir. Böylece acil eğitim politikası sürerken yeni bir sistemin mevcut problemlere ilaveten acil durumlarda oluşan eğitim sorunlarıyla bir arada tespiti yapılabilir. Tespit edilen problemler için iyileştirmeler yapılarak gelecekteki eğitim politikasının sınırları çizilmelidir. Zira eğitim sistemi anlık olarak değişebilecek bir alan değildir, zaman ve emek isteyen bir alandır, ani değişimler güvensiz bir sistemin oluşmasına sebebiyet vererek eğitimin geleceği konusunda net sonuçların elde edilmesine engel olabilir. Klasik eğitim anlayışının dışına çıktığımız şu günlerde eğitim mekânlarının ve materyallerinin değişmiş olması, eski ve yeni düzenin arasındaki farkın ve olumlu-olumsuz yansımaların boyutlarını araştırmak için gerekli cevabı ve zamanı barındırmaktadır. Yüz yüze eğitim ile uzaktan eğitimden karma bir düzen oluşturmak, teknolojinin ve dijitalleşmenin merkezine eğitimin alınmasıyla yeni nesillerin ve özellikle Z kuşağının içinde bulunduğu yanlış teknoloji kullanımının yönünü değiştirme fırsatı sunabilir. Böylece eğitimin gerçek yaşamda yansımalarını bulamamaktan edilen şikâyet (Yaman 2020: 51), öğrencinin sanal ve gerçek yaşam arasındaki bağı ilişkilendirebilme yeteneğinin gelişmesiyle asgari düzeye çekilebilir. İnternet alt yapısı ve gerekli donanımlar sağlanarak uzaktan eğitim modelinin geleneksel eğitim modeliyle harmanlanmasının bir başka artısı ise çağımızda önemli bir geleceğe sahip endüstri 4.0 ve yapay zeka çalışmalarına teşvik niteliği oluşturabilecek olmasıdır. Bu manada oluşturulacak sistem içerisinde mesleki ve teknik eğitimin yeniden yapılması ve geliştirilmesi önem arz etmektedir (Yaman 2020: 53). Zira günümüzdeki bilgi ve teknoloji yerini nano teknoloji ve yapay zeka gibi alanlara bırakmaya başlamaktadır. Nano teknoloji ve yapay zeka alanlarının gelişmesiyle eğitim bu alanlara öncelik veren kurumlara, programlara ve eğitimcilere ihtiyacı arttıracaktır (Karagöz 2020: 74).

Tarihte oluşan her yeni olgu ve olay yaşanmadan kestirilememiştir; yeni oluşumlar yapıcı etkilerinin yanı sıra yıkıcı etkileriyle de kendisini göstermiştir. Yıkıcı etkiyle meydana gelen çıkmazlardan (en güncel örneği ile Covid-19) kurtulabilmenin yolu eğitimidir (Erdem 2012: 77). Eğitimdeki bilincin artırılması için insanlar eleştirel düşünceye önem vermelidir. Bu manada günümüzdeki eğitim sisteminde felsefe eğitimi oldukça geç bir yaşta verilmekte ve eleştirel düşünce eksikliği yaşanmaktadır. Felsefe eğitiminin lise düzeyiyle sınırlı kalmaksızın ilköğretim düzeyine eklenmesi düşünsel zenginliğin erken yaşlarda öğrenilmesini sağlayacaktır. Felsefeyle zenginleşen bir eğitim sistemine ek olarak “*Sokratik Yöntem*”in kullanılması ezberci eğitimden daha çok sorgulanan ve özeleştiri

yapabilen bireylerin yetiştirilmesinde etkili bir yöntem olacaktır (Erdem 2012: 87). Zira ezberci bir eğitim sistemi bilginin askıda kalmasını ve daha sonra unutulmasını kaçınılmaz yapmaktadır. Sokratik Yöntem, düşünmeyi merkeze alan bir yöntem olarak yaparak ve yaşayarak öğrenmeye yakın bir sistem özelliğindedir. *“Geleceğin eğitimi” ifadesi tamamlanmamış her öznenin katkısının beklendiği bir “ide” olarak düşünülürse bu anlayışın hangi temel ilkeler üzerinde kurulması tartışmasına gerçek felsefi bakışı katmak eğitimde yaşanan sorunlara kalıcı çözümler getirmede önemli rol oynayabilir.* (Erdem 2012: 88). Salgın sürecinin eğitim alanındaki etkileriyle anlaşılan nokta; eğitim başta olmak üzere tüm alanlarda sorunlar üzerine düşünüp cevap bulma arayışının devam edecek olması yeniliğin kapılarını açacak en önemli çözüm noktasıdır.

Sonuç

Koronavirüs salgını ile alışkanlıkların ve konfor alanının dışına çıkan insan, farklı alanlarda olağanüstü durumla karşı karşıya kalmıştır. Bu sürecin kümülatif anlamda niceliksel ve niteliksel artışı insanın varoluş sahasında karşılaştığı problem üzerine yeniden tefekkür etmeyi elzem kılmıştır. İnsanın öznesi olduğu her alanda tesire saik olan ve şümulü bir yayılma gösteren salgın süreci insana fayda sağlayacak yeni yöntemlerin bulunma çabasını gerekçelendirmektedir. Farklı problemler üzerine düşünerek çözüm arayışı içine giren insanın ruhsal ve zihinsel yıpranma süreci asgari düzeye inecektir. Bu çalışmada, eğitim üzerine gelişen problemler çerçevesinde salgın sürecinde eğitim, bilim ve felsefe ilişkisi kurulmaktadır. Eğitim sahasında karşılaşılması olası problemler ve yeni eğitim düzeninin gelecekteki eğitim sistemine yansımaları üzerine değerlendirmeler yapmak salgın krizi sürecinin fırsata dönüştürülmesi için kıymetli bir adım oluşturmaktadır. Zira, öznel duygu dünyasına sahip sosyal varlık olan insan, Covid-19 sürecinin yeni normlarıyla ünsiyet kurma sürecini doğrudan etkilemektedir. Tutum ve davranışların bilimsellikle temellendirilmesi, salgının eğitim üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, gelecekteki eğitim modelinin felsefi yönden incelenmesi eğitime yön verecek noktaları barındırmaktadır. Pandemi süreciyle birlikte acil uzaktan eğitim sürecinin başlatılması, geleneksel eğitim anlayışı ile yeni eğitim düzeni arasındaki farkın anlaşılmasını gerektirmiştir. Yüz yüze eğitim ile acil uzaktan eğitim arasındaki avantajlar ve dezavantajlar belirlenerek gelecekteki eğitim sistemi için öneriler sunulmaktadır.

İnsanın gayesi, problemler üzerinde düşünmek ve çözüm arayışı içinde olmaktır. Bu arayış düşünen varlığı, bilme süreci içerisinde kesin bilgiyi bulmaya yönlendirmektedir. Nitekim, bilgi; insanın kendisine veya kendisinden başka bir varlığa bilinçli bir yönelimdir. Eğitim ise, bilgiye ulaşmak için gerekli olan en önemli alandır. İnsanın ve toplumun gelişmesi eğitime bağlıdır. Toplumun içinde bulunduğu coğrafya gözetilmeli, tarih içerisinde karşılaşılan durumlara göre her alanda planlar yapılmalıdır. Böylece günümüzde yaşanan Covid-19 salgını gibi olağanüstü durumlarda hazırbulunuşluk düzeyi yüksek bir toplum oluşur. Sağlık

krizinin eğitim sistemi üzerindeki etkileri dikkate alınarak, eğitim sistemindeki değişimler araştırılmalıdır. Böylece eğitim alanında entegrasyon sağlayabilen bir sistem oluşacaktır. İhatalı olmayı başaran toplum, yalnızca kendisini değil geleceğini de kurtaracaktır. Salgın sürecinde etkilenen alanlardan birisi olan eğitim; ülkedeki tüm öğrencileri, öğretmenleri ve velileri etkileyen büyük bir kitleyi oluşturmaktadır. Değişen eğitim düzeniyle öğrenci, öğretmen ve veli üzerinde olumlu ve olumsuz birçok etki meydana gelmiştir. Teknoloji kullanımı ve eğitimde sosyal ağlardan yararlanma süreci formal eğitimde fırsat eşitliği ilkesi sorununu oluşturmuştur. Salgının yayılma hızına olumlu katkısı ise toplum sağlığının korunmasındaki en önemli kazanımdır.

Covid-19 salgın süreciyle birlikte yeni normal hayat düzenine alışma süreci, ülkemizdeki eğitim alanında değişikliklere neden olmuştur. Küreselleşme ve makineleşme çağının getirileri teknoloji ve sosyal ağlar tarafından kuşatılan bir aşamadır. Bu aşama ile eğitimde mücadele edilen salgın sürecinin olumlu yönlerini görmek mümkündür. Eğitimde fırsat eşitliği ilkesinin sağlanması için acil uzaktan eğitim süreci devam ederken, sistemin kuvvetlendirilmesi ve iyileştirilmesi adına adımlar atılmalıdır. Özellikle teknolojik altyapı eksiklikleri ve uzaktan eğitim için gerekli olan materyaller (ücretsiz bilgisayar, tablet, televizyon, elektrik, internet erişimi vb.) sağlanmalı, öğrenci bu süreçte eğitim hakkından mahrum bırakılmamalıdır. Eğitimde yeni normal hayata uyum aşamasındaki eksikliklerin en asgari düzeyde kalarak atlatılması sağlanmalıdır. Bunun için eğitim kurulu oluşturulmalı, öneriler sunulmalı ve denetimler yapılmalıdır. Koronavirüs salgın sürecinin geçeceği düşünülerek oluşturulan çözümlerin uzun vadede olumlu neticelere ulaştırılması mümkündür. Bu aşamada, ülkenin jeopolitik konumu ve farklı doğal afetlere her zaman açık olan durumu gözetilerek acil eğitim planlamaları hazırlanmalıdır. Günümüzde yaşanan eğitim sorunlarına cevap bulmak, dinamik, sağlam, kalıcı bir eğitim sisteminin oluşturulmasıyla mümkündür. Gelecekteki eğitim sistemi bu hususa dikkat edilerek hazırlanabilir ve pandemi süreci bu sistemi denemek için gereken zamanı oluşturabilir.

Salgın sürecinde ve sonrasında eğitimin geleceği için öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Acil durum eğitim kurulu kurulmalıdır. Acil durum eğitim planlamaları yapılmalıdır. Eleştirel düşünceye önem verilmelidir. Çağın teknolojik hızıyla eşgüdümlü, interaktif eğitim sistemi kurulmalıdır. Yüz yüze eğitimle uzaktan eğitim karma hale gelmelidir. Hibrit eğitim modeli benimsenmelidir. İhtiyaca uygun yeni bölümler ve meslekler oluşturulmalıdır. İnternet destekli eğitimde süreklilik sağlanmalıdır. Sanal kütüphanecilik ve sanal araştırma merkezleri yaygınlaştırılmalıdır. Toplumun, eğitim alanına karşı güven duygusu sağlanmalıdır. Zihin-beden sağlığının korunması için toplumsal kararlılık ve güçlü bir inanca sahip olunmalıdır. ‘Biz’ bilinci, sağduyu, özveri, fedakârlık, dayanışma, yardımlaşma gibi insanî duygu ve davranışlar yeniden hatırlanmalıdır.

Bunlar, eğitim başta olmak üzere her alanda başarıya ulaşmanın önemli koşullarıdır. Tespit edilen eksikleri iyileştirme çalışmaları, salgın sürecinin eğitim üzerindeki olumlu yönlerini arttırabilir; sürecin kalıcı avantajları neticesinde dezavantajlar azaltılabilir.

Kaynakça

- Agamben, Giorgio (2020). “Covid-19: Gereksiz Bir Acil Durumun Yarattığı İstisna Hali”. Çev. Öznur Karakaş. *Terrabayt Dijital Dergi* (Şubat Sayısı), <https://terrabayt.com/dusunce/covid-19-gereksiz-bir-acil-durumun-yarattigi-istisna-hali/> [27.02.2020].
- Akça, Sümeyye (2018). *Sosyal Bilimlerde Etik Sorunlar*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akçay, R.Cengiz (2003). “Küreselleşme, Eğitimsel Yoksunluk ve Yetişkin Eğitimi”. *Milli Eğitim Dergisi*, sayı: 159.
- Arıcan, Musa Kazım (2020). “Corona Sonrası Dünyaya Bakış”. *Corona Sonrası Dünyaya Bakış*, ed. H. Haluk Erdem, Bursa: Sentez Yayıncılık, 17-40.
- Bayraktar, Levent (2013). *Felsefe ile*. Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.
- Bozkurt, Aras (2020). “Koronavirüs (Covid-19) Pandemi Süreci ve Pandemi Sonrası Dünyada Eğitime Yönelik Değerlendirmeler: Yeni Normal ve Yeni Eğitim Paradigması”. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3:112-142.
- Camus, Albert (2014). *Veba*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Can, Ertuğ (2020). “Coronavirüs (Covid-19) Pandemisi ve Pedagojik Yansımaları: Türkiye’de Açık ve Uzaktan Eğitim Uygulamaları”. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2:11-53.
- Doğan, Mehtap (2020). “Coronavirüs Bunalımı ve Makineleşme Kaygısı”. *Corona Sonrası Dünyaya Bakış*, ed. H. Haluk Erdem, Bursa: Sentez Yayıncılık, 227-232.
- Erdem, Hasan Haluk (2012). “Edgar Morin’de İnsanlık Durumu ve ‘Geleceğin Eğitimi’ Düşüncesi”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13: 75-88.
- Erdem, Hasan Haluk (2020). “Corona Sonrası Dünyaya Bakış”. *Corona Sonrası Dünyaya Bakış*, ed. H. Haluk Erdem, Bursa: Sentez Yayıncılık, 17-40.
- Genç, Sâlih. Zeki-Eryaman, Mustafa. Yunus (2008). Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Paradigması. *Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Gündüz, Mustafa (2020). “Eğitim Sisteminin Kronik Meseleleri ve Geleceğe Bakış”. *Eğitime Bakış Dergisi*, 48: 31-46.

- Gürsoy, Kenan (2013). *Birleyerek Oluşmak-Felsefe ve Tasavvuf Üzerine Konuşmalar*. Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.
- Kesgin, Ahmet (2011). *Sömürgecilikten Küreselleşmeye Siyasetin Pragmatik Temelleri*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Kuçuradi, İoanna (2018). *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Morin, Edgar (2013). *Geleceğin Eğitimi İçin Gerekli Yedi Bilgi*. Çev. Hüsnü Dilli. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Morin, Edgar (2020). “Koronavirüs toplumda yozlaşan dayanışmayı güçlendiren bir yaklaşım oluşturabilir”. *BBC News*. (Mart Bülteni). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51974391> [20.03.2020].
- Sahrañç, Ümit (2015). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sanay, Eyyüp (2014). *Sosyoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Selçuk, Ziya (2001). *Okul Deneyimi ve Uygulama, Öğretmen ve Öğrenci Davranışlarının Gözlenmesi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- UNESCO. (2020b). “Startling Digital Divides in Distance Learning Emerge”. *UNESCO*. <https://en.unesco.org/news/startling-digital-divides-distance-learning-emerge> [13.09.2020].
- UNESCO.(2020b). “COVID-19 impact on education”. *UNESCO*. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse> [13.09.2020].
- Vural, Mehmet (2018). *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Felsefe*. Ankara: Elis Yayınları.
- Yaman, Ertuğrul (2020). “Eğitim Süreçlerinde Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerilerine Bütüncül Bakış”. *Eğitime Bakış Dergisi*, 48: 47-57.
- Yıldırım, Ali-Şimşek, Hasan (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Kevser (2020). “İstisnai Bir Uzaktan Eğitim-Öğretim Deneyiminin Öğrettikleri”. *Alanyazın Eğitim Bilimleri Eleştirel İnceleme Dergisi*, 1: 7-14.
- Žižek, Slavoj (2020). “Koronavirüsü Karar Vermeye Zorluyor: Ya Küresel Komünizm Ya Orman Kanunları”. Çev. Serap Güneş-Koray Kırmızısakal. *Terrabayt Dijital Dergi* (Mart Sayısı): 1 <https://terrabayt.com/dusunce/zizek-koronavirusu-karar-vermeye-zorluyor-ya-kuresel-komunizm-ya-orman-kanunlari/> [12.03.2020].
- Žižek, Slavoj (2020). “Koronavirüsü, Kapitalizme ‘Kill Bill-vari’ Bir Darbedir, Komünizmin Yeniden İcat Edilmesine Yol Açabilir”. Çev. Öznur Karakaş; Koray Kırmızısakal. *Terrabayt Dijital Dergi* (Şubat Sayısı): 1, <https://terrabayt.com/manset/zizek-koronavirusu-kapitalizme-kill-bill-vari-bir-darbedir-komunizmin-yeniden-icac-edilmesine-yol-acabilir/> [28.02.2020].